

Ключови думи:

*Писани закони, Древ-
на Гърция, thesmos, nomos,
публикуване, гаранции срещу
произвол*

Keywords:

*Written Laws, Ancient
Greece, Thesmos, Nomos,
Publishing, Guarantees
Against Arbitrary Power*

Deyana Marcheva

**The Origin of Written Laws in
Ancient Greece**

The article addresses the question how and why do written laws come into being in Ancient Greece in the archaic period from the mid seventh century BC. The research delves into different types of historical sources including stone inscriptions and literary works so that to illuminate fragments and details of how the people reflect on the necessity and significance of written laws. The assumption is that there is no one general explanation why people started to write down the laws. In Ancient Greece the general lasting rules that we call today laws were first denoted with the term “thesmos”, and later with the term “nomos”. In any case, the first written laws were publicly acknowledged and announced as a guarantee against the arbitrary power.

**Deyana Marcheva,
Ph. D.**

*Member of the Law
Department of New
Bulgarian University*

*e-mail:
dmarcheva@nbu.bg*

*Lecturer in Constitutional
Law, EU Administrative
Law and Medicine Law*

*Areas of specialization:
administrative law, EU law,
Constitutional Law.*

*Author of monographs,
studies and articles in
professional periodicals in
Bulgaria and abroad.*

<https://doi.org/10.33919/yldnbnbu.19.9.11>

Деяна Марчева

Възникването на писаните закони в Древна Гърция

Статията търси отговор на въпроса как и защо възникват писаните закони в Древна Гърция в Архаичния период от средата на VII в. пр. Хр. Изследването дълбае в различни видове исторически извори, включително каменни надписи и литературни произведения, за да освети фрагменти и детайли как хората осмислят необходимостта и значението на писаните закони. Изхожда се от разбирането, че няма едно генерално обяснение защо хората започват да записват законите. В Древна Гърция общите трайни правила, които днес наричаме закони, първоначално са обозначавани с термина „thesmos“, а по-късно с термина „nomos“. Във всички случаи първите писани закони са публично засвидетелствани и оповестявани като гаранция срещу произвола на властта.

Общите правила с траен характер, които днес наричаме закони, в Древна Гърция първоначално са обозначавани с термина “thesmos“, а по-късно с термина “nomos“. Полисите започват да ги записват през Архаичния период около средата на VII в. пр. Хр. Към края на VI в. пр. Хр. повечето древногръцки полиси вече имат писани закони¹. Достигналите до нас писани закони от архаична Елада показват, че за тях е отделено значително време и средства². Забележително е, че огромната част от намерените при археологически разкопки публични надписи в периода 650 г. пр. Хр. – 500 г. пр. Хр., са закони. В древността публично написаното до такава степен се отъждествява с писан закон, че изразът „както е написано“ започва да се възприема в смисъл „съгласно закона“³.

Защо се появяват писани закони в Древна Гърция? Повечето изследователи смятат, че записването на законите започва като инструмент за

¹ Gagarin, M. Early Greek Law. University of California Press, 1989, 121.

² Gagarin, M. Early Greek Law. In: (eds.) Gagarin, M., Cohen, D. The Ancient Companion to Ancient Greek Law. Cambridge University Press, 2005, 82–96, 93.

³ Пак там. Гагарин дава пример с Горгинските закони от V в. пр. Хр., в които се употребява израза „както е написано“, като от контекста става ясно, че е в смисъл „съгласно закона“.

политическа борба срещу произвола на тираните⁴. Най-ранните писани закони са всъщност първите съдебни решения, постановени от царете по възникнали спорове. Тъй като с течение на времето властимащите започнали да изкривяват правилата от по-ранните си отсъждания, хората поискали те да се записват⁵.

В подкрепа на тезата, че писаните закони се появяват, за да се прекрати произвола, в академичната литература често се цитират думите на цар Тезей в трагедията на Еврипид „Молителки“ (423 г. пр. Хр.):

„Няма нищо по-вредно за полиса от един тиран.
Първо, когато няма публични закони,
един човек държи властта като
пази правото изцяло за себе си, и вече няма равенство.
Но когато законите са писани, тогава
и слабият, и богатият получават еднаква справедливост“⁶.

В същия смисъл и прочутият оратор и софист Горгий подчертава, че „писаните закони са пазители на справедливостта“⁷. Тези свидетелства на съвременниците какво е отношението към писаните закони носят известна правдоподобност, но едва ли могат да се приемат еднозначно и безкритично.

В „Успоредни животописи“ древногръцкият историк и биограф Плу-тарх (46–127) разказва за разговор между атинския законодател Солон и скитския философ Анахарсис, в който се сблъскват два противоположни възгледа за значението и ролята на писаните закони:

⁴ Glotz, G. (trans. Dobie, M.R.) *Ancient Greece at Work. An Economic History of Greece. From the Homeric Period to the Roman Conquest.* New York: Barnes & Noble, 1926, 125–126; Bonner, R., Smith, G. *The Administration of Justice from Homer to Aristotle, vol. 1.* Chicago, 1930, 67; Gagarin, M. *Early Greek Law.* University of California Press, 1989, 121.

⁵ Glotz, G. *La solidarité de famille dans le droit criminel en Grèce.* Paris, 1904, 239–243.

⁶ Тази трагедия на Еврипид не е преведена на български език, поради което цитатът е в мой превод (Д.М.) вторичен – от английски език, цит. по Gagarin, M. *Writing Greek Law,* Cambridge University Press, 2008, 72.

⁷ Цитирано от английски по Thomas, R. *Writing, Law, and Written Law,* In: eds. Gagarin, M., Cohen, D. *The Ancient Companion to Ancient Greek Law,* Cambridge University Press, 2005, 41–60, 42.

Горгий (около 483 г. пр. Хр. – около 375 г. пр. Хр.) е родом от Леонтини, о-в Сицилия. През 427 г. пр. Хр. той е изпратен в Атина като посланик на своите съграждани, за да моли атиняните за защита срещу агресията на Сиракуза. След това Горгий се установява в Атина и се утвърждава като преподавател по реторика. Стилът му бил толкова впечатляващ, че се наложил като мода и родил думата „горгизирам“ или „говоря като Горгий“. С него се свързват и т.нар. „горгиеви фигури“ в ораторското изкуство – ритмично завършване на фразата, съзвучие на завършеците и др. Вж. Руменчев, В. *Антология на ораторската реч III хил. пр. н. е. – средата на II хил. сл. н. е.* Книга втора. Оратори на Древна Гърция и Рим. С.: УИ „Св.Климент Охридски“, 2012, 36–39.

„Относно Анахарсис се говори, че отишъл до дома на Солон в Атина, почукал и казал, че е пристигнал като гост, за да започнат отношения на приятелство и гостоприемство, а след като Солон му казал, че вкъщи е по-добре да се започва приятелство, Анахарсис му отвърнал: „Да, така е, затова хайде ти, който си си вкъщи, да влезеш в приятелски и гостоприемни отношения с нас“. Тогава Солон, удивил се на остроумието на този мъж, го приел любезно и го поканил да му погостува известно време – в момент, когато вече се занимавал с държавните дела и създавал законите. И когато Анахарсис попитал, за да се присмее на дейността на Солон, дали смятал, че ще възпре неправдата и алчността на гражданите с писани слова, които по нищо не се отличават от паяжина, задържаща по-слабите и по-дребните, които се уловят в нея, но силните и богатите я разкъсват. На това Солон отговорил, че хората все пак спазват договорите, ако за никоя от страните не би било от полза тяхното нарушаване; и той бил съобразил законите с гражданите именно така, че на всички да покаже, че животът в справедливост е по-голямо благо от престъпването на закона. Събитията обаче се развили повече, както си ги представял Анахарсис, а не както се надявал Солон. Впрочем след като присъствал на заседание на Народното събрание, Анахарсис изразил учудването си също от това, че при гърците говорят знаещите, но решават неуките“⁸.

Не може да се каже със сигурност дали тази история е истина или художествена измислица. Ясно е обаче, че древните нямат еднозначна оценка за приноса на писаните закони към реда в обществото. От самото начало възниква подозрението, че никакво писмено слово не може да възпре произвола на властимащите, и законите са по-скоро „паяжина“, която задържа слабите, но лесно се разкъсва от силните. Срещу тази логика добрият законотворец изправя авторитета на справедливия закон, който е съобразени с всички граждани така, че за всеки един от тях спазването на закона да е по-голямо благо от неговото нарушаване. Още в зората на писаните закони се поставя въпроса за смисъла от тях като се има предвид неизбежната склонност на силните на деня да не се съобразяват с общите правила. Дали писаните закони са пазители на справедливостта или инструмент на властта е дилема, която се заражда от самото им начало.

Затова и всяка генерализация на обяснението за възникването и значението на писаните закони в древността води до едностранчиви изводи и изкривява картината на миналото. Възраженията срещу такъв подход

⁸ Плутарх, Успоредни животописи (прев. Д. Вълчева, М. Иванова, Н. Панова). С.: Ерго, 2013, с. 105.

са най-добре систематизирани от изследователя на древногръцкото право Майкъл Гагарин.

На първо място, обобщението, че писаните закони носят повече справедливост, предполага, че съществуват и се предават между поколенията устни закони преди появата на писани такива. По това време обаче юридическите норми все още не са отделени от моралните и религиозните норми. Няма исторически извори, от които може със сигурност да се заключи, че преди появата на писмеността в социалната общност е съществувала група от правила, функциониращи като закони или правни норми. Спорно е дали въобще може да се говори за „устни закони“ преди писаните или по-скоро за първи съдебни процедури, които не са документирани⁹.

На второ място, спорно е дали писаните закони сами по себе си са възприемани като по-справедливи от тези, които ги предхождат. От една страна, Майкъл Гагарин е категоричен, че не може да се прави такъв извод в светлината на историческите извори¹⁰. От друга страна, Розалинд Томас е на обратното мнение. Според нея, към класическия период писаният закон е широко възприеман сам по себе си като водещ до честност, справедливост и равенство – не само демокрация. Розалинд Тома изтъква ролята на Солон (около 630 г. пр. Хр. – около 560 г. пр. Хр.), който със своите писани закони и реформи спасява полиса от граждански конфликти и създава „добър ред“ или *eunomia*. Солон е митологизиран като този, който „записал законите за богатите и бедните еднакво, като осигурява пряка справедливост на всеки“¹¹ и предотвратява несправедливото заграбване на блага от която и да е от фракциите в атинското общество. Факт е, че записването на законите значително променя начина, по който хората започват да осмислят правилата и тяхната всеобщност като основа за постигане на справедливост¹². Но това е последица от записването на правила, а не първопричина за записването им. В древногръцките полиси в продължение на столетия активно се обсъжда как да се реформират институциите, за да се постигне справедливост, но няма доказателства, че записването на законите е било обсъждано като част от тези реформи¹³.

⁹ Gagarin, M. *Writing Greek Law*. Cambridge University Press, 2008, 36.

¹⁰ Gagarin, M. *Early Greek Law*. University of California Press, 1989, 123.

¹¹ Thomas, R. *Writing, Law, and Written Law*, In: (eds.) Gagarin, M., Cohen, D. *The Ancient Companion to Ancient Greek Law*. Cambridge University Press, 2005, 41–60, 43.

¹² Thomas, C. G. *Literacy and the Codification of Law*. *Studia et Documenta Historiae et Juris*, 1977, No. 43, 455–58.

¹³ Gagarin, M. *Early Greek Law*, University of California Press, 1989, 124.

На трето място, няма как да се твърди, че първите писани закони в Древна Гърция имат демократичен характер или че са присъщи само на демократичните общества в древността. В историческата литература се застъпва тезата, че писаните закони са едно от първите искания, които гражданите в древногръцките полиси налагат на аристокрацията, или с други думи, една от първите отстъпки, които властимащите са принудени да направят, за да продължат да управляват¹⁴. Такава една интерпретация обаче трудно може да се удържи пред факта, че до наши дни са достигнали първи писани закони от полиси с аристократично, а не с демократично управление. От тази гледна точка е по-логично първите писани закони да се разглеждат като „реакция на малцината, които целят да запазят своето политически влияние във възможно най-голяма степен¹⁵; т. е. като инструмент на властта, нейно средство за контрол върху гражданите, а не обратното. При изследването на първите писани закони от о-в Крит се стига до извода, че тяхна цел „не е била да ги направи публични, и оттам „да демократизира“ законите, а да ги мистифицира“¹⁶.

Следователно, няма и не може да има едно генерално обяснение защо хората започват да записват законите, още по-малко да се твърди, че благодарение на писаните закони се стига до Атинската демокрация. И все пак има основание да се смята, че възникването на писаните закони има значение като институционално отрицание и ограничаване на произвола. Това е видно като се проследи как се развива и изменя самата концепция що е закон – от *thesmos* до *nomos*.

Според Аристотел, тесмотетите записвали първите правила и ги пазели за решаване на споровете¹⁷. Спорно е обаче дали те са имали характер на закони, защото тяхната функция е била по-скоро съдебна – да решават спорове, отколкото законодателна – да създават правила. Безспорно е, че първите юридически правила всъщност възникват, за да решат конкретни човешки спорове – да установят на чия страна е правото в спора и така да

¹⁴ Bury, J., Meiggs, R. A History of Greece. 4th ed. London, 1975, 104.

¹⁵ Eder, W. The Political Significance of the Codification of Law in Archaic Societies: An Unconventional Hypothesis, In: (ed.) Raaflaub, K. Social Struggles in Archaic Rome: New Perspectives on the Conflict of the Orders (2nd ed.), Blackwell Publishing, 2005, 239–267, 240.

¹⁶ Stoddart, S., Whitley, J. The Social Context of Literacy in Archaic Greece and Etruria, Antiquity, 1988, Vol. 62, 761–772, 771.

¹⁷ Аристотел, Атинската полиция, С.: Христо Ботев, 1993, с. 22: „Много по-късно започнало избирането на тесмотетите, които поели архонтски функции да прогласяват съставяните от тях решения, имащи силата на закони, и да ги спазват при разрешаването на споровете между гражданите. Ето защо тази длъжност била заемана за не повече от една година“.

го разрешат. Аристотел загатва, че още първите закони – *thesmia*, са били публично засвидетелствани. Няма сведения обаче как точно е ставало това.

Ето защо, Сър Хенри Мейн в книгата „Древно право. Неговата връзка с ранната история на обществото и неговото отношение към модерните идеи“ (1861) застъпва тезата, че архонтите са монополизирали знанието за устните закони. „Това, което юридическата олигархия [...] претендира е да монополизира знанието за законите, да разполага с изключително владение на принципите, в съответствие с които са решавани споровете“¹⁸. Тази модерна интерпретация на ролята на шестте архонти в Древна Атина, наречени „тесмотети“ или още първи „законодатели“¹⁹, като „юридическа олигархия“ свидетелства за това как се проектира върху миналото съвременното разбиране за отношенията между знание и власт в юридически контекст. Неизбежно се предполага, че законите и знанието са инструменти за власт, а и не пазители на справедливостта чрез ограничаване на произвола.

Древногръцкото понятие *thesmos* е първото, с което се обозначава „правило“ в юридически смисъл и затова то условно се приема за прекурсор на понятието „закон“. Следва да се отбележи, че *thesmos* има общ корен, но различен смисъл от по-рано възникналото обозначение на заповедите на Темида по съдебни спорове – *themistes*²⁰. Сър Хенри Мейн обяснява, че тези т. нар. *themistes* предхождат всякакво понятие за право. Те не са нищо повече от еднократни съдебни отсъждания по отделни случаи и нямат нищо общо със съдебните прецеденти, защото не следват непременно едно от друго в подредена последователност и в този смисъл не създават юридически правила²¹.

Друг известен изследовател на Древна Гърция Мартин Остуолд демонстрира в своята книга „*Nomos* и началото на Атинската демокрация“ (1969), че в архаичния период *thesmos* е стандартното понятие за закон, с което обаче се обозначава решение или декрет на цар, т.е. на едно лице. По-късно едва в класическия период закон започва да се обозначава с термина *nomos*. Изменя се и смисълът, защото с *nomos* вече се обозначава правило, което „по-малко е обосновано с властта на този, който го

¹⁸ Maine, H. *Ancient Law. Its Connection with the Early History of Society and its Relation to Modern Ideas*. London, 1908, 10.

¹⁹ Вж. Попов, Д. *Древна Гърция. История и култура*. С.: Лик, 2009.

²⁰ Maine, H. *Ancient Law. Its Connection with the Early History of Society and its Relation to Modern Ideas*. London, 1908, 7–8.

²¹ Пак там.

е наложил, и повече с факта, че се разглежда и приема като валидно от онези, които живеят съгласно него²². Всъщност разграничаването на законите, написани от един човек, от законите, написани от общността или основани на съгласието на общността, се счита за повратна точка в развитието на правото в Древна Гърция.

Понятието *thesmos* има и още един смислов план, изтъкнат от Розалинд Томас, защото с него се означава нещо, което специално е установено за бъдеще и оттам отграничено от обичаите и традициите²³. Тя го сравнява с понятието *nomos* и заключава, че последното има значително по-широк обем, тъй като обозначава и обичай, задължително правило, писано и неписано право²⁴. Към средата на V в. пр. Хр. *nomos* започва да се отнася за писан закон (например в Еритрея и Халикарнас), и постепенно след известен период на несигурност накрая в Атина точно се фиксира за обозначаване на писан закон според държавната уредба след 403 г. пр. Хр., която забранява използването на „неписани закони“²⁵. Така *nomos* придобива по-конкретен и ясно определен смисъл.

Темата за това какво се квалифицира като закон (*nomos*) е централна в тази най-прочута древногръцка трагедия „Антигона“ на Софокъл. В нея е и най-ранното известно на изследователите споменаване на фразата „неписани закони“²⁶ – в речта на Антигона (прев. Пенчо Славейков):

„Не забрани това ни Зевс, нито
богинята на правдата, живееща
сред богове подземни.
И не мислех,
че тъй са твоите заповеди силни,
че смъртният би могъл да потъпче
законите божествени, които,
неписани, стоят незаличени:
не са от днес те, нито пък от вчера,
те вечни са – началото им кой ли знае?“

²² Ostwald, M. *Nomos and the Beginning of the Athenian Democracy*. Oxford: Clarendon Press, 1969, 55.

²³ Thomas, R. *Writing, Law, and Written Law*, In: (eds.) Gagarin, M., Cohen, D. *The Ancient Companion to Ancient Greek Law*. Cambridge University Press, 2005, 41–60, 51.

²⁴ Върху двусмислието на понятието „nomos“ акцент поставя Hölkeskamp, K. *Nomos, „Thesmos“ und Verwandtes. Vergleichende Überlegungen zur Konzeptualisierung geschriebenen Rechts im klassischen Griechenland*, In: *Demokratie, Recht und soziale Kontrolle im klassischen Athen*, hg. von D. Cohen, E. Müller-Luckner. München 2002, 115–146.

²⁵ Thomas, R. *Writing, Law, and Written Law*, In: (eds.) Gagarin, M., Cohen, D. *The Ancient Companion to Ancient Greek Law*. Cambridge University Press, 2005, 41–60, 51.

²⁶ Gagarin, M. *Early Greek Law*. University of California Press, 1989, 122.

В това художествено произведение, което Софокъл редактира многократно до края на живота си, така се събират в една координатна система проблемите на двойствеността на *nomos*, че историкът-класицист Едуард Харис вижда Антигона като адвокат и съдебен оратор²⁷. От самия си генезис *nomos* се оказва проблематизиран между властта и справедливостта, между това какво са записали като закони властимащите, и това какво общността смята за справедливо и обвързващо.

Следва да се отбележи, че изразът „неписани закони“ се появява значително по-късно, едва през V в. пр. Хр., или поне столетие след първите сведения за писани закони. При това понятието „неписани закони“ не обозначава никакви закони в устна форма, а разбирането на хората, че отвъд временните постановления на властта стои нещо вечно, божествено, принципно. Последното не може да зависи от волята на управляващите и би трябвало не само да е отвъд техния контрол, но и да ограничава властта им. Така още в Древна Гърция се появява разбирането, че *nomos* е естественият ограничител на властта и произвола, именно защото в сърцевината на правото стои идеята, човек не може да живее без справедливост.

Фразата „неписани закони“ се открива и в съдебните речи на прочутия атински оратор Демостен. Например в речта „Срещу Аристократ“ се подчертава, че със своите постановления Аристократ нарушава „както писаните, така и неписаните закони“²⁸. В този контекст изразът „неписани закони“ се използва като синоним на обичаи. В други случаи обаче с него се обозначават природни закономерности. Така в речта „За короната“ са разграничени умисъл, небрежност и липса на нарушение при действие поради грешка или лош късмет и се изтъква, че това се открива „не само в законите, но и в неписаните закони на природата“²⁹. В нито една от

²⁷ Harris, E. *Antigone the Lawyer, or the Ambiguities of Nomos*, (ed.) *Essays on Law, Society and Politics*. Cambridge University Press, 2006, 41–80.

²⁸ Demosthenes, *Speeches 23–26* (transl. Edward Harris). *The Oratory of Classical Greece*, vol. 15 (ed. M. Gagarin). University of Texas Press, 2018, 42–44.

Речта „Срещу Аристократ“ е написана от Демостен във връзка с публично обвинение срещу незаконно постановление. В случая публичното обвинение в съдебна процедура *graphê paranomôn*, проведена през 352 г. пр. Хр. – 351 г. пр. Хр., е повдигнато от гражданин на име Евтикъл, който е произнесъл речта в съда. Обвинението е срещу Аристократ, който предложил постановление, с което се дава специална защита на генерал Харидем. Вж. Demosthenes, *Speeches 23–26* (transl. Edward Harris). *The Oratory of Classical Greece*, vol. 15 (ed. M. Gagarin). University of Texas Press, 2018, 17–28.

²⁹ Demosthenes, *Speeches 18 and 19* (transl. Harvey Yunis). *The Oratory of Classical Greece*, vol. 9 (ed. M. Gagarin), University of Texas Press, 2005, 100.

достигналите до нас съдебни речи от Древна Гърция „неписани закони“ не се употребява в смисъла на устни закони.

Отговорът на въпроса защо възникват писаните закони в Древна Гърция изисква изследване на въпросите кой ги чете или до кого достигат древните надписи със закони, кой приема и записва законите, какви правила съдържат и какъв е ефектът от писмената форма.

В първото столетие след възникването на писмеността, надписите, датирани в периода 750–650 г. пр. Хр., са изцяло в частната сфера – епитафи, посвещения и др. Около 650 г. пр. Хр. се появяват първите архаични писани закони. Те са излагани на показ в лесно достъпни публични пространства и са записани с големи и ясни букви и с оформление на текста, което улеснява тяхното четене³⁰. Спорно е обаче какъв е бил кръгът на грамотните граждани в архаичния период и дали е имало достатъчно на брой грамотни сред обикновените граждани извън управляващия елит. От тази гледна точка ясно е само, че тези първи писани закони са създадени като надписи така, че да произведат силно визуално впечатление. Затова и

Речта „За короната“ е написана в защита на Ктесифон, гражданин на Атина, който през пролетта на 336 г. пр. Хр. внася предложение за постановление, с което народът да дари на Демостен заради заслугите му златна корона на формална церемония в театъра на Дионис. Такива актове са обичайна част от политическия живот на Атина по това време. След като Съветът на петстотинте одобрява предложението на Ктесифон, остава за Народното събрание да реши дали да даде короната на Демостен. Тогава Есхин обявява публично, че инициира съдебна процедура *graphê paranomôn* срещу Ктесифон с обвинението, че прави предложение за постановление, което е в противоречие със законите. Макар и юридически Демостен да не е страна в този съдебен процес между Есхин и Ктесифон, целта на Есхин била да спре процедурата за отдаване на почести на Демостен пред Народното събрание, а спорът в съда имал повече политически отколкото юридически характер, тъй като *graphê paranomôn* позволявала на доброволния обвинител да твърди, че предложеното постановление е нецелесъобразно за полиса и да оспорва качествата на номинирания за златна корона. С този ход Есхин цели не просто да отрече качествата на Демостен, но и да разруши политическата му кариера. Съдебното дело обаче било отложено от серия епохални събития, които взели връх над вътрешните политически борби в Атина. Скоро след като Есхин внесъл своето обвинение в съда македонският цар Филип бил убит през лятото на 336 г. пр. Хр., и на негово място се възцарил сина му Александър Велики. Тива въстанали през 335 г. пр. Хр., а атиняните обсъждали дали да се присъединят към предходния си съюзник, но Александър потушил бунта и разрушил до основи града. През 334 г. пр. Хр. Александър Велики се насочил към Азия, където нанася и сериозно поражение на Персия през 331 г. пр. Хр. и неговата безпрецедентна серия от завоевания хвърлят в смут Атина. В този исторически контекст през 330 г. пр. Хр. се разглежда съдебното дело, иницирано от Есхин срещу Ктесифон, чиято защита поема самият Демостен, от когото се очаква да защити името си. В полза на Демостен гласуват повече от 4/5 от съдебните заседатели, в резултат на което Есхин е наказан за „фриволно“ обвинение, слага край на политическата си кариера и напуска Атина. Демостен, от друга страна, излиза по-силен в политически план след тази съдебна победа и след като получава златната корона на тържествено събрание на атиняните. Вж. Demosthenes, Speeches 18 and 19 (transl. Harvey Yunis). The Oratory of Classical Greece, vol. 9 (ed. M. Gagarin). University of Texas Press, 2005, 23–30.

³⁰ Gagarin, M. Writing Greek Law. Cambridge University Press, 2008, 67.

може да се заключи, че надписите с писани закони са били предназначени по-скоро да се виждат, отколкото да се четат. По-важна от тяхната четивност била тяхната видимост като гаранция за тяхната трайна валидност³¹.

Надписите със закони в Древна Гърция са използвани като начин за публично оповестяване. В това отношение те имат колкото практическо, толкова и символично значение³². Визуалното въздействие всъщност има за цел да достигне и до неграмотните граждани, така че и те да знаят, че има правила, които трябва да спазват, независимо от това дали могат да ги прочетат. В Древна Атина законите са изписвани на стените на Царската стоа, свободностояща, покрита колонада на северозападната страна на агората, „така че всеки, който желае, може да ги разгледа“³³. Пред Царската стоа е поставена статуята на Темида, богинята на справедливостта и правосъдието, тъй като писаните закони са възприемани като гаранция, че ще бъде въздадено еднакво правосъдие на всеки.

Най-старият оцелял до днес писан закон от Древна Гърция е законът от Дрерос, о-в Крит³⁴. Той е издълбан върху блок от сив шист в Храма на Аполон около 650 г. пр. Хр. – 600 г. пр. Хр. и гласи следното:

„Полисът реши така; когато един човек е *kosmos*, същият не може да бъде *kosmos* отново за десет години. Ако действа като *kosmos*, каквито и решения да взема, той ще дължи двойно, и ще загуби правото на служба докато е жив, и всичките му действия като *kosmos* ще бъдат нищожни. Лицата, които се заклеват, ще бъдат *kosmos* (състав от *kosmoi*), *damioi*, двадесетте на полиса“³⁵.

В архаичния период явно *kosmos* е управляващ със значителна публична власт в полиса. А на базата на етимологичното значение на думата *damos*, „народ“, може да се заключи, че двадесетте на полиса, *damioi*, представляват по някакъв начин интересите на народа³⁶.

³¹ Пак там.

³² Whitley, J. Cretan Laws and Cretan Literacy, American Journal of Archaeology, 1997, 101: 635–661.

³³ Sealey, R. The Athenian Republic. (Democracy or the Rule of Law?). The Pennsylvania State University Press, 1987, 146.

³⁴ В североизточната част на о-в Крит се намира Дрерос, където са запазени сгради и храмове от архаичния период на Древна Гърция и са открити множество надписи, които днес могат да се видят в музея на Дрерос.

³⁵ Meiggs, R., Lewis D. (eds) A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C., Oxford: Clarendon Press, 1969, 2–3; Jeffery, L. H. The Local Scripts of Archaic Greece, Oxford: Clarendon press, 1961.

³⁶ Няма достатъчно данни каква точно служба са изпълнявали въпросните двадесет *damioi*. Предположението, че са представители на народните интереси, е направено от Gagarin, M. Writing Greek Law. Cambridge University Press, 2008, 88–89.

В академичната литература законът от Дрерос се разглежда като „ранен източник на конституция на полиса“³⁷. Същевременно е ясно, че с него не се установява държавна уредба, а по-скоро е предпоставено съществуването на такава и се модифицира елемент от нея³⁸. Важното е, че този най-стар писан закон от Древна Гърция има за цел да наложи времеви ограничения върху властта на управляващия полиса – “kosmos“. Властническата позиция се разглежда като длъжност, която отделният човек не може да заема повече от десет години. Предвид историческия контекст може да се направи извода, че целта на този писан закон е да предотврати тирания. Независимо дали с него е въведено изцяло ново правило или е записано по-ранно установено правило, надписът от Дрерос оповестява публично налагането на времеви ограничения, мандатност на публичната длъжност.

Нещо повече „полисът“ като колективна социално-политическа общност се сочи за автор на законите от Дрерос³⁹. Има група лица, обозначени като „двадесетте на полиса“, които вероятно представляват по-голяма група граждани при вземане на решенията в града-държава. Някои по-късни закони в различните древногръцки полиси се приписват на отделни законодатели. Най-известните примери са законодателите на Атина: Дракон (VII в. пр. Хр.) и Солон (VI в. пр. Хр.), с чиито имена остават в историята и създадените от тях закони. В повечето случаи обаче законодатели са колективни органи, овластени от полисната общност да приемат или записват законите. Дори обаче и когато за автори на писани закони в Елада се сочат отделни лица, тяхната власт пряко или непряко произтича от полиса като колективната общност в съответствие със социалната и политическата организация в съответния исторически период.

Във всички случаи подчертаването на авторството на писаните закони от Дрерос – „полисът реши така“, генерира техния авторитет и цели да им придаде сила. Това въздействие се подсилва и с публичното им излагане на показ с големи и ясни букви, което се прави най-малко по две причини. Първо, след приемането на закона следва да се осигури неговото изпълнение, включително да се предотврати нарушаването му. Именно във връзка с това е клетвата на самия *kosmos*, както и на останалите лица на публични длъжности, от които се очаква да осигурят изпълнението на

³⁷ Ehrenberg, V. An Early Source of Polis-Constitution, *The Classical Quarterly*, 1943, Vol. 37, Issue 1–2, 14–18.

³⁸ Gagarin, M. *Writing Greek Law*. Cambridge University Press, 2008, 77.

³⁹ Пак там, 71–72.

закона. Второ, издълбаването на писания закон в стените на храма има и друга съществена функция – непрекъснато да припомня на членовете на полиса, че именно те са наложили този закон на своите управляващи и те следва да изискват неговото спазване. С това в крайна сметка се подсилва и собственият авторитет на полиса като общност. Това се оказва особено важно в кризисни времена, когато има войни или вътрешни конфликти, а оттам и нарушенията на реда са повече и идеята за общото и общност отслабва. В този смисъл писаният закон от Дрерос като че ли маркира развитието на социално-политическата общност, което придобива различни форми и се появява под различни имена из цяла Древна Гърция – полис, демос и т.н.⁴⁰

На о-в Крит, в град Гортина, са открити 12 каменни блока със закони от V в. пр. Хр., известни като Гортинските закони. В академичната литература те са известни като най-старата кодификация в Европа. Сред тях е открита част, която в голяма степен възпроизвежда закона от Дрерос, защото налага времеви ограничения върху публичната служба. В Гортинските закони обаче вече се регулира значително усложнена структура от длъжности и мандати в полиса⁴¹.

Повечето правила в Гортинските закони уреждат въпроси, свързани със спорове от частен характер, вкл. със собствеността (вкл. собствеността върху роби, продажба и залагане на имот), семейството (брак, развод, осиновяване, произход на децата), наследяването, социалния статус (свободни граждани, чужденци, роби), а също и с наказанията за изнасилване и прелюбодеяние. Те са написани в кратки текстове като отговор на конкретни въпроси. Поради това може да се заключи, че първоначално писаните закони възникват като *ad hoc* решения на кризи и проблеми в полиса⁴². След като важните закони с конституционен характер веднъж се записват и излагат в публичното пространство, това се превръща в практика и за другите архаични закони. И това явно е свързано с идеята приетите от полиса закони да бъдат точно запазени и трайно установени, така че да се предотвратяват бъдещи спорове за това какви са правилата.

Сред архаичните писани закони се откриват доказателства, че народът има ключова роля за приемането и публичното оповестяване на законите. Така например на о-в Хиос е открита възпоменателна каменна

⁴⁰ Пак там, с. 79.

⁴¹ Пак там, с. 80.

⁴² Hölkeskamp, K. Written Law in Archaic Greece, Proceedings of the Cambridge Philological Society, 1992, No. 38, 87–117.

плоча с писан закон, датиран от 570 г. пр. Хр., в който неколкократно се споменава народа като източника на авторитета на закона. В него също така се подчертава, че решенията на Народното събрание следва да бъдат защитени и винаги спазвани⁴³.

Аналогични разпоредби се съдържа и в закона от Елис от края на VI в. пр. Хр. Той гласи, че нито едно съдебно решение не може да противоречи на писания закон, в противен случай ще бъде нищожно. Подчертава се, че само народът може да отмени закон чрез Народното събрание. А изменението на закон изисква три последователни гласувания в Съвета и Народното събрание⁴⁴.

Историческите извори свидетелстват, че още в архаичния период на Древна Гърция започва да се търси източник на авторитета на законите в полиса или демоса, осмисляни като политическа общност, различна от публичната власт или лицата, които я упражняват.

---

⁴³ Пак там, 96.

⁴⁴ Gagarin, M. *Writing Greek Law*, Cambridge University Press, 2008, 83.